

De kunst van het herinneren

Marleen Baeten over *Der Sandmann*, een filmische installatie van Stan Douglas, en over enkele animatiefilms en theatervoorstellingen van William Kentridge. Een verhaal over de wisselwerking tussen

tonen en vertellen

In Italo Calvino's *De onzichtbare steden* beschrijft Marco Polo onder andere de stad Eufemia: 'Niet alleen om te kopen en te verkopen kom je naar Eufemia, maar ook omdat je 's nachts, bij de vuren rondom de gehele markt zit op zakken of vaten, of languit ligt op stapels tapijten, en na ieder woord dat iemand zegt – als 'wolf', 'zuster', 'verborgen schat', 'veldslag', 'schurft', 'geliefden' – de anderen elk met een verhaal komen over wolven, zusters, schatten, schurft, geliefden, veldslagen. En je weet dat je op de lange reis die je voor de boeg hebt, om wakker te blijven bij het geschommel van de kameel of de jonk, één voor één al je herinneringen op zult roepen, en dat jouw wolf een andere wolf geworden zal zijn, jouw zuster een andere zuster, jouw veldslag andere veldslagen, op de terugreis uit Eufemia, de stad waar herinneringen worden uitgewisseld bij elke zonnwende en elke nachtevening.'

'Het vertellen is het domein van de metamorfose,' schrijft Dirk Lauwaert in *Over het vertellende beeld* (De Witte Raaf 60, maart-april 1996). In dit essay schetst hij de eigen logica en de raakpunten van het 'tonen' en het 'vertellen'. Daarbij vertrekt hij impliciet van het oude beeld waarmee de impact van een goed schilderij beschreven wordt: als een Medusa 'boeit' het de kijker. Het doet hem stilstaan, houdt hem vast en maakt hem immobiel. 'Het tonen is van de orde van de verschijning: onaangekondigd, verrassend, immobiliserend,' schrijft Lauwaert. Daartegenover typeert hij de kern van het vertellen als beweging: een vertelling ontvouwt zich in tijd en ruimte of maakt ruimte en tijd zichtbaar. 'Wat in het tonen een eenheid is, wordt door het vertellen herschikt in fases, momenten, ontwikkelingen.'

Tonen en vertellen vullen mekaar aan. Het beeld verschijnt slechts kortstondig en heeft het vertellen nodig, als antwoord en herstel. Het verhaal heeft nood aan rustpauzes, aan beelden die de dynamiek van het verhaal versterken en het zo nieuwe mogelijkheden geven. 'Vertellende beelden' noemt Dirk Lauwaert ze. Ze 'hebben een ruimte, tonen een plaats, een plek, met sporen erin van tijd.' Maar 'het moeilijke vandaag aan vertellende beelden is dat wij samen met het geheugen een goed deel van onze narratieve competentie zijn kwijtgeraakt.' Vertellen is een mnemotechnisch middel: men vertelt om te onthouden. Maar vermits registraties het geheugen vervangen, vervalt de antropologische noodzaak om te vertellen. 'Beelden en verhalen zijn goed gescheiden functionele diensten geworden.'

Vertellende beelden 1

Registraties zijn een soort gestold geheugen. Er kan een enorme kracht van uitgaan. Vijftig jaar na datum en zonder de oorlog zelf te hebben meegemaakt, krijg ik het telkens opnieuw ijskoud bij het aanschouwen van beelden van de concentratiekampen.

Maar hoe leef je verder met de geschiedenis, met doden die je dierbaar zijn, met een omgeving die verdwenen is? Deze vraag houdt heel wat kunstenaars bezig, ook op Documenta X, waar juist de fotografie en de (video)film – toch de hedendaagse registrerende media bij uitstek – centraal stonden.

Eén van de boeiendste werken was *Der Sandmann* (1995), een filmische installatie van Stan Douglas, waarvoor hij zich baseerde op het gelijknamige verhaal van E.T.A. Hoffmann. Daarin projecteren twee kinderen hun angst

voor de zandman, die 's nachts de ogen komt stelen van de kinderen die wakker liggen, op een man die in zijn volkstuinje werkt. In de opnamestudio bouwde Stan Douglas twee Berlijnse volkstuinjes na: één van vóór de val van de Muur en één van erna, toen de volkstuinjes in verval raakten ten gevolge van een nieuwe wetgeving, die inkomsten van de opbrengst verbood en zo de realisatie van vastgoedprojecten op diezelfde gronden versnelde. Elk volkstuinje filmde hij vanuit een vast panoptisch standpunt in één langzame *travel* beweging. Het resultaat van de gelijktijdige projectie van beide films is een verbluffende, zich eindeloos herhalende vogelvlucht over één volkstuinje... dat zich ontdebelt in de linkerhelft van vóór de val en in de rechterhelft van na de val van de Muur. In het midden van het beeld moet het oude voortdurend wijken voor het nieuwe. De trage panoptische rondgang duurt even lang als het verhaal dat Stan Douglas voorleest.

Door beeld en verhaal niet illustratief ten opzichte van mekaar aan te wenden, ontstaat een tweesporig spel van ontdebelingen, wat een rijk gamma aan waarnemingsniveaus creëert: bewust en onbewust, gekleurd door de fantasie en ideologisch gekleurd, herinnering op basis van ervaring en herinnering op basis van informatie uit de media, waarbij de beelden zelf de vraag naar het realiteitsgehalte van onze waarneming stellen.

Verteller-in-beeld

Dat Stan Douglas op één punt in de *travel* beweging zelf in beeld komt als verteller is een eigenaardig detail. In essentie is hij immers niet de verteller van het zandmanverhaal, maar van de verschillende mogelijke verhalen die kun-